

הדרוזים בישראל: שאלה של זהות, אזרחות ופטריוטיות

מרדכי ניסן

ד"ר מרדכי ניסן מרצה בלימודי המזרח-התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים ופרסם ספרים ומאמרים רבים אודות הציונות, לבנון והסכסוך הישראלי-ערבי. סלמאן עאמר, תושב פקיעין ומורה לערבית, סייע בקביעת ראיונות עם תושבים דרוזים וקרא טיוטת המאמר. על כך תודתי מקרב לב.

העדה הדרוזית בישראל תופסת מקום מיוחד לצד ובין היהודים והערבים. לאור חלקם כפחות משני אחוזים של אוכלוסיית המדינה, ומניינם מוערך כ-120,000 נפש, דומה והדרוזים זניחים נוכח הרוב היהודי המכריע ולא פחות על רקע האתוס היהודי של ישראל. ביחס לציבור המיעוט הערבי הגדול והבולט, שהוא פלשתיני בהגדרתו הלאומית ורובו מוסלמי לפי דתו, לדרוזים דוברי הערבית מיקום מחוץ לריב האידיאולוגי שחוצה את החברה. לא גילו הדרוזים עניין מיוחד בנרטיב הערבי של פלשתינ, והקריאה לייסד את ישראל מחדש כמדינה דו-לאומית שווה לפלשתינים לצד היהודים בישראל, לא מעוררת הזדהות או התלהבות דרוזית.

הדרוזים הצליחו, הודות לזהותם הקולקטיבית ומעמדם הציבורי, להטביע את חותמם הייחודי על המפה האתנית ופוליטית של ישראל. הזהות הישראלית עבור הדרוזים היא תג עדתי שמצביע על כך שישראליות תיתכן לא רק כסמל זיהוי ליהודים אלא ללא-יהודים גם כן. עולה השאלה, עד כמה הממסד הישראלי ובכלל החברה הישראלית קיבלו באמת ובזרועות פתוחות את הדרוזים כישראלים לגמרי, וללא סייג.

לשאלת האזרחות פנים שונות בתפישה וביישום במדיניות. היא יכולה להידון כאינטגרציה וכפועל יוצא של קהילה אתנית, מה שג'ון סטיוורט מיל הגדיר "זהות של גזע וייחוס".¹ לחילופין, אזרחות מוקנית כעקרון של הימצאות טריטוריאלית. 'זכות של דם' או 'זכות של אדמה' הן יסודיות ומתחרות כקטגוריות משפטיות ופילוסופיות בהווה הישראלית. ישראל מעניקה במפורש אזרחות לכל יהודי שעולה ארצה, ועם זה גם מכירה בלידה ותושבות במדינה כתנאי מוצדק לאזרחות. ישראל היא 'לאומית' אבל גם 'אוניברסאלית' בתבחיני האזרחות שלה.

ישראל יכולה להפעיל מדיניות של הכלה וצירוף, ומצדם ייאלצו הדרוזים להפגין נכונות להיכנס למציאות הישראלית המקיפה. ביטוי חריף למהלך של הצטרפות, זו התנועה הדרוזית הציונית ביזמת יוסוף נסר אל-דין מדלית אל-כרמל, שמאמין שהסכסוך הישראלי-ערבי חושף מאבק היסטורי כביר בין הציונות והערביות; ועקב זה רצוי שהדרוזים יגלו הזדהות מוחלטת עם ישראל על ידי לא פחות מאימוץ האידיאולוגיה הלאומית הציונית של העם היהודי.² תפישה מנוגדת מניחה שהדרוזים מסונפים כענף של הערבים, אחים על חזית-הלחימה התרבותית ופוליטית מול המדינה היהודית. גורל מר ומשותף כורך יחד את הערבים והדרוזים, יש טוענים, כקרבת של מדיניות של אפליה לאורך תולדות מדינת ישראל.

יחד עם זה, כאשר אחוז המגויסים מבין הצעירים הדרוזים מגיע ל-83 מתוך סה"כ הנקראים לדגל, ברור הוא שקהילת המיעוט הזו מחוברת ונאמנת לביטחון הלאומי של ישראל בניגוד גמור לתחושת הניכור שפוקדת את הערבים כלפי המדינה.³

הנרטיב של העדה הדרוזית

התיאור המקובל מציג את הדת הדרוזית כסודית, שנחשפה במצרים תחת שלטון איסמעאלי-שיעי-פאתימי לפני כאלף שנה.⁴ זו דת 'מנטאלית', ללא פולחן וכמורה, המייצרת עולם של רוח וגלגול נשמות. עיקר האמונה

1. John Stuart Mill, *Considerations on Representative Government*, orig. 1861, Chicago: Henry Regnery Co., 1962, p. 307.

2. שיחה עם יוסוף נסר אל-דין, דלית אל-כרמל, 12.3.09. בדצמבר 2009 נערך מפגש גדול של הנוער הדרוזי הציוני בדלית אל-כרמל.

3. שיחה עם רמזי חסון, איש עסקים ועובד לשעבר במועצת דלית אל-כרמל, 12.3.2009.

4. על הדת הדרוזית ראה Silvestre De Sacy, *Exposé de la Religion Des Druzes*, Paris: Librairie Orient Edition, 1838 (שיצא לאור שוב ב-1964).

נשען על מונותיאזים של עדת המאמינים (המוואחידון). קובץ ההשפעות על הפילוסופיה הדתית הדרוזית הגיע ממקורות יווניים, הודיים וצופיים למיניהם.⁵

האסלאם הנורמטיבי איננו מרכיב בהקשרים ההיסטוריים ותיאולוגיים של הדת הדרוזית, למרות שבלבנון, סוריה וירדן – אך לא בישראל – הנוהג הוא לסווג את הדרוזים כאסכולה בתוך האסלאם (מדהב). לא נחטא אם נקבע שלמעשה, הדת הדרוזית ניצבת היסטורית כשוללת את האסלאם. הדמות הבולטת בה, הח'ליף חכים בעמר אללה, מוגבהת במוקד האמונה וההערצה, ייתכן כהתגלמות של האלוהים, שזו תפיסה נלעגת לפי האסלאם. במקום מוחמד כנביא האחרון נמצא סלמאן הפרסי. הדת הדרוזית נטשה וביטלה את המצוות האסלאמיות המרכזיות, כמו תפילה במסגד ועליה לרגל למכה. הדמות המשיחית של חמזה, שהטיף לאופי האלוהי של חכים, דחה את האסלאם תוך קביעה גורפת שהדת הדרוזית היא הדת היחידה בעולם.⁶ אף מיליוני שנים לפני בריאת העולם נתקיימו אמותות הדת הדרוזית, בעיקר האמונה באל אחד.⁷ בזמן חתימת ההיסטוריה ייהרסו מכה והמסגדים, עם שיבתו של חכים בעמר אללה. אבל על זה לא מרבים לדבר.

המהפכה הדתית הדרוזית תבעה זהירות ואומץ לב מול עמי המוסלמים. זכור ונחרת בזיכרון העדה הרגע ההיסטורי המכונן עם היציאה הדרוזית מאסלאם, שהביאה לתקופת המצוקה והניסיון רב-האובדן (מהנה). כאשר חשו את כוחם וביטחונם הם נמנעו מלהעמיד פנים שהם מוסלמים. כאשר חשו מאוימים הם נקטו בטכסיס תקייה מתוך פוזה של הזדהות עם אסלאם. פאטימים, ממלוכים, עות'מאנים וערבים שחטו דרוזים, שרפו כפריהם, האנישו את עיקשותם והכריחו אותם לאמץ, כלפי חוץ למצער, את האסלאם. מצרים, בדוים וצרפתים היו גם בין אויביהם שסיכנו את חיי הדרוזים באזור.

הדרוזים תמיד נלחמו על יסוד העיקרון של חפז אל-איחואן ('הגנה על האחים'). כאשר מרדו הדרוזים בסוריה ב-1925 קמו דרוזים בלבנון יחד עם אחיהם מעבר לגבול. ב-1948 התארגנה יחידה דרוזית בסוריה כדי לעמוד לימנם של אחים בארץ-ישראל. המרד הדרוזים בשנים 54-1953 נגד שישאקלי בסוריה עורר דרוזים בלבנון. עקב איום נוצרי שנשקף לעבר הדרוזים בלבנון ב-1983, הפגינו הזדהות הדרוזים בישראל עם המצור שהוטל באזור השוף.⁸

תוך זהירות הסתירו הדרוזים זהות ואמונה. לאור הכיבוש של לבנון ע"י אברהים פשה במאה ה-19, הלכו לתפילות בכנסיות. בעיירת מוחתארה בלבנון בנה המנהיג הדרוזי כמאל ז'ונבלאט מסגד, ליתר ביטחון. אומרים, שדרוזים מרמת הגולן הולכים להתפלל במסגד בביקורם בסוריה.

בניגוד למתח עם המוסלמים ודתם מצאו הדרוזים סוג של קרבה דתית ואידיאולוגית עם היהדות והיהודים. זיקה משפחתית-תנ"כית בין משה ויתרו (שועייב בקוראן) זהו מסוג הקשרים בנרטיבים הלאומיים של היהודים והדרוזים. שיח' נסיב עאמר, מפקיעין שבגליל המערבי, שקל את הדמיון בין שתי הדתות לאור 'עשרת הדברות' (בלי אזכור של יום השבת למנוחה במסורת הדרוזית). עבור סלים סעידה, ראש המועצה לשעבר בפקיעין, היהדות היא הדת הקרובה ביותר לדת הדרוזית.⁹ רמזי חסון מדלית אל-כרמל הציג כעדות נוספת את חמשת

5. מין תאוראת אל-מוואחידון אל-דרוז, (ערבית – מן המורשת הדרוזית), עבור בתי ספר תיכוניים דרוזיים, משרד החינוך והתרבות יחד עם אוניברסיטת חיפה, 1993.

6. Henri Guys, *La Nation Druse*, Paris, 1863 (פורסם שוב ב-1979).

7. שיחה עם שפיק טריף, מנהל אתר מקאם נבי שועייב, 20.6.2005.

8. ראה המחקר המקיף של 1992. E.J. Brill, Leiden: *A History of the Druzes*, Kais M. Firro.

9. ראיונות עם שני תושבי פקיעין שהוזכרו כאן, 20.3.2009.

הנביאים הנערצים על ידי הדרוזים: יתרו, אליהו, זבולון (סבלאן), סלמאן וחמזה.¹⁰ מוחמד נביא האסלאם נעדר מן הרשימה הנכבדת. בנוסף לכל זאת, לא היהדות ולא הדרוזיות עוסקות בפעילות מיסיונרית, ולמרות שהיהדות מקבלת מתגיירים, אין לאינם דרוזים כל פתח להיכנס לעדה.¹¹ ביחס למוסלמים, הגביל האסלאם את היהודים למעמד של 'בני חסות' כד'מים, בעוד הדרוזים נכתמו בצורה מחפירה כמורתדון שיצאו מאומת המאמינים המוסלמים.¹² דינם של היהודים השפלה, דינם של הדרוזים מוות.

הדרוזים בישראל

הדרוזים מהווים חלק מבין ריבוי החלקים על המפה הפלורליסטית הישראלית, ונהנים מחרות, תובעים שוויון ומגשימים את סגנון חייהם עם 'מעמד מיוחד' מבין האוכלוסיות הלא-יהודיות במדינה. הם מחזיקים 'כוח חברתי' ומתהדרים כשבט לוחמני בתוך ובשם המדינה. 'ברית המיעוטים' שנכרתה בין היהודים והדרוזים, וכנגד הערבים, מבליטה חפיפת אינטרסים שמצביעה, בין השאר, על גורל משותף. לדעת אמל נסר אל-דין מדלית אל-כרמל, מנהיג דרוזי וחבר כנסת לשעבר, 'ברית הדמים' בתחום הביטחון מסמלת את הקשר המיוחד בין שני העמים.¹³ יכולה להתפרש הברית הצבאית על בסיס מדיניות ישראלית של הפרד-ומשול, שרותמת את הגזע הדרוזי התקיף כדי לפקח ולהשתלט על האוכלוסייה הערבית. אכן, הכפרים הדרוזים בצפון הארץ כמבצר חמוש ונאמן לטובת מדינת היהודים ובטחונה.

תולדות הצטרפות דוברי הערבית הדרוזים לדוברי העברית היהודים של התנועה הציונית בארץ ישראל החלו לקרום עור וגידים בשנות השלושים – זאת לאחר שהושגה הבנה בין שיח' סעיד מועדי לדוד הכהן כבר בשנת 1929. עם הפרעות הערביות בשנים 39–1936 נקטו הדרוזים עמדה ניטראלית או גישה אוהדת לצד היהודי. נערכו פגישות בשפרעם, ירכא, דלית אל-כרמל ופקיעין בין נציגי הקהילות היהודיות ודרוזיות. דנו בתכניות להגנה על כפרים יהודים ודרוזים כאחד, פותחו קשרי מסחר. עקב התקפות מוסלמיות נגד הדרוזים, כמו בעוספיה, התהדקו הקשרים בין יהודים ודרוזים. אישים דרוזיים שפעלו לקדם את הקשר הפכו לקרבנות של רצח. העדה הדרוזית שמנתה אלפים ספורים מלבד חתרה ליחסי ידידות עם היהודים כחומת מגן נוכח זעם האוכלוסייה הערבית המאיימת.¹⁴

בשנת 1948, בימי הלחימה היהודית-ערבית כמרקחה, הסכימו הדרוזים לחזק את זיקתם עם היהודים. הדרוזים לא ישתפו פעולה עם המוסלמים, והתנדבו להתגייס לצה"ל במלחמת העצמאות.¹⁵ עמדה טובת העדה וקיומה במוקד של משבר: 'היינו מיעוט קטן מוקף על ידי ערבים', העיד יחיד מועדי, שדיבר במפורש כדרוזי תוך שלילת כל זהות ערבית.¹⁶ גם מוניר נגיב נבואני מהכפר ג'וליס היה חד-משמעי בהצגת שיקולי העדה ב-1948: "היא לא הייתה קהילה חופשית ועצמאית... הדרוזים תמכו בהקמת מדינת ישראל כדי להשיג

10. בשיחה שהוזכרה לעיל בהערה 5.

11. יש מקרים של נשואי תערובת של דרוזים וייכתן והזוגות לא תמיד נידונים לנידוי, ואף ילדיהם זוכים למעמד 'דרוזי'.

12. ראה וידיאו שהוצג באתר אינטרנט של ממר" <http://www.memri.org/clip/en/2129.htm>, ראיון עם ד"ר חרון סלאח, Al-Nas TV (Egypt), 17.2.2009, שבו מושמעים הדרוזים ככופרים. לעומת זאת, היו הצהרות דתיות או פתווה שתכליתן לקבל את הדרוזים כמוסלמים. המניע לגישה זו היא יותר פוליטי מדתי. שכיב ארסלאן (1869–1946), דרוזי מלבנון, הגדיר את הדרוזים כמדהב (אסכולה) של עדת המוסלמים האורתודוקסים; וחג' אמין אל-חוסייני (1895–1974), המנהיג הראשי ומופתי של הפלשתינים מול הציונות, ראה בדרוזים מוסלמים לכל עניין.

13. אמל נסר אל-דין: איש, העדה והמדינה, סמיח נאטור, עורך, בית ההוצאה אסיה, 2002, עמ' 44. נפלו לנסר אל-דין שני בנים במהלך שרותם הצבאי, ונכד שנהרג במבצע "עופרת יצוקה" ברצועת עזה בינואר 2009.

14. רג'א סעיד פרג', הקשרים בין הדרוזים והיהודים עד הקמת מדינת ישראל – 1948, ינוח, 2002.

15. Yoav Gelber, "Druze and Jews in the War of 1948," *Middle Eastern Studies*, 31, 2, April 1995, pp. 229–52.

16. Larry Derfner, "Covenant of Blood," *The Jerusalem Post*, January 15, 2009.

את שאיפותיהם".¹⁷ לדעת אמל נסר על-דין, המיעוט הדרוזי הנרדף, שסבל מהשפלה והתעללויות אצל המוסלמים בפלשתיין, היה זקוק למדינה יהודית כמגדל-אור וקרש-הצלה.¹⁸ ראוי להדגשה העובדה שלא היה פליט דרוזי אחד כתוצאה מתהפוכות מלחמת השחרור ב-1948. היה פתגם עממי בין הערבים לפיו 'מקוללות הספינות שהביאו את היהודים הנה', אולם ייתכן והדרוזים ברכו על בואם של הספינות.

מדינת ישראל פעלה לקדם את הפרטיקולאריות המוסדית של העדה הדרוזית בנבדל מהאוכלוסייה הערבית הכוללת. רשימה ארוכה של צעדים בישרה מגמה זו: הכרה בדרוזים כקהילה דתית נפרדת מן המוסלמים (1956), גיוס חובה לצה"ל (1957), ייסוד המועצה הדתית (1961) ובתי דין דתיים (1962), מתן שירותים ממשלתיים דרך המחלקות הרגילות (1975), וקיום של מערכת חינוך ייחודית עם תכנית לימודים שכללה 'המורשת הדרוזית'. ראש ממשלה דוד בן-גוריון הציע שחיילים דרוזים יוכלו לשרת בכל יחידות הצבא, במקביל הוא וגם יצחק בן-צבי ומשה שרת, בכירי תנועת העבודה ורמי מנהיגי המדינה, תמכו בטיפול ממשלתי מועדף ביחס למועצות מקומיות הדרוזיות ולפיתוח כפרי העדה. גופי מדינה ראשיים, כמו הקרן קרן לישראל ושרות בתי הסוהר, נפתחו להעסקת בני העדה. ועוד, המדינה הכירה במקום נבי שועייב בקרני חטין כאתר קודש בידי העדה הדרוזית, תוך דחיית התביעה המוסלמית למקום.¹⁹

ובכן, המדיניות התבססה על הבדלה לאומית-דתית דרוזית עם השתלבות ישראלית מתרחבת והולכת. הזירה הצבאית העניקה הזדמנות להפגנת השרירים הלוחמניים ואת הרוח הפטריוטית שפיעמה במעשה התרומה של העדה למדינה. קצינים בכירים מבני העדה שנפלו בפעילות צבאית, כמו אל"מ נביה מערי מחורפיס וסא"ל חוסיין עלי עמאר מג'וליס, שניהם ב-1996, הפכו לדמויות מופת בדברי ההיסטוריה הצבאית הדרוזית. כבר קם אלוף בן העדה, יוסוף משלב מאבו סנאן. אזרחים דרוזים התקדמו בצורה מכובדת גם בתחום של הדיפלומטיה הישראלית, כאשר רדא מנצור מעוספיה מספק דוגמה כעת בתור קונסול-כללי באטלנטה שבארזה"ב, ולפנים כשגריר של ישראל באקוודור. המדינה פתחה את השערים לכל יחידות הצבא ואת דלתות שרות החוץ למועמדים דרוזים בעלי הכישורים הנדרשים.

בעל שם פרטי עברי, גדעון עבאס מפקיעין, אל"מ (מיל.), שרטט את עיקרי אמונתו כדרוזי ישראלי:

'כל חיי אני עם המדינה... הצבא הולך לפיתוח וניידות לדרוזים... כאשר נהרג חייל דרוזי הערבים מוחים כף. בימי צעירותינו היו החלפת מהלומות עם הערבים. לא הייתה לנו עצמאות, עד שהוקמו עבור הדרוזים בתי הדין הדתיים. מי שאינו נאמן אסור שתהיה לו אזרחות. באופן אישי לא הרגשתי אף פעם קרבן של אפליה. גדלתי עם היהודים. בבית הזה אנו מניפים את דגל ישראל. אני מאמין במדינה יהודית ואת גורלנו המשותף. שיח' אמין טריף [המנהיג הדתי הדרוזי הבכיר עד מותו ב-1993] אמר: 'תהיו נאמנים לישראל כי היא העניקה לנו כבוד ועצמאות דתית'. אין לישראל [נכס] כמו העדה הדרוזית. ברית אחים ודמים [בין היהודים והדרוזים] החלה כבר בשנת 1936...'²⁰

זהו מניפסט אישי נוקב רווי אמונה פוליטית ומחויבות עדתית. עם זה, אין הדרוזים מקשה אחת באופן מוחלט מבחינה אידיאולוגית או לאומית.

17. בנייר באנגלית בן שבעה עמודים שנכתב ע"י מוניר נגיב נבוואני, "The Druze", אוקטובר 1983, ע' 5.

18. אמל נאסר אל-דין, ע' 21 ובראיון עמו בדלית אל-כרמל, 12.3.09.

19. יש סיכום מפורט אצל שמעון אביבי, טס נחושת: המדיניות הישראלית כלפי העדה הדרוזית 1948-1967, ירושלים, מכון יצחק בן-צבי, 2007, פרקים 1-11 במיוחד.

20. ראיון עם גדעון עבאס, פקיעין, 19.3.2009.

במבוכ הפוליטי בישראל נהנו הדרוזים מאופציות מפלגתיות מגוונות. אחת הייתה הקומוניסטית, רק"ח (הרשימה הקומוניסטית הישראלית), שנודעת היום בשם ג'בהא (החזית הדמוקרטית לשלום ושוויון), המייצגת עמדה לאומית ערבית. בדברי דרוזי אחד: 'אנחנו למעשה ערבים. מי שאומר ההיפך הוא שקרן. אנו ערבים ודתנו דרוזית'. והוסיף והבהיר 'שזה לא שאנחנו לא אוהבים את היהודים' אבל זו לא סיבה ללכת לצבא ולהילחם בערבים.²¹ להרגשות כאלה יש ביטוי אצל המשורר סמי מהנא, שבמקום להזדהות כדרוזי ישראלי, מזדהה כאזרח בישראל וכחבר באומה הערבית. 'כל דרוזי', טוען מהנא, 'יודע שהוא ערבי'. כחבר בבל"ד (הברית הלאומית הדמוקרטית), שתומכת בהפיכת ישראל כמדינה יהודית למדינה של אזרחיה בלבד, מהנא מתנגד לגיוס הדרוזים לצה"ל. היהודים אינם אלא חדשים בארץ, והערבים הם התושבים ההיסטוריים כאן.²² ההתנסחויות של סמי מהנא מבטאות מחאה וביקורת נגד ישראל מבלי לשלול את עצם קיומה. אגב, הוא גר בפקיעין, ועם אוכלוסייתו שלושת-רבעיה הם דרוזים, מכנה מהנא 'כפר ערבי'.²³

מחקר הבנוי על שאלונים שהוגשו לחמישים צעירים דרוזים גילה הזדהותם כערבים תוך שהודו שאינם 'מרגישים ערבים לגמרי' או חלק של האומה הערבית. הזדהות הדרוזית בלטה בעוצמתה, מעוגנת בדת העדה, עם דגש על 'הסמליות האתנית' שבה.²⁴ הלכידות הקבוצתית נשענת על גורמים רבי-משמעות: הכפרים הדרוזים המבודדים למחצה ומאוכלסים על ידי בני העדה בלבד (כמו סג'ור ועין אל-אסד) ובשכונות מגורים מופרדות בכפרים מעורבים (כמו מע'אר ושפרעם); שרות צבאי ובמשמר הגבול; ואתר נבי שועייב וחגיגות ה-25 לאפריל במקום. הממצאים בסקר הנידון הצביעו על כך שהדרוזים אינם פלשתינים, 'לא חיים חיים כמו הפלשתינים' ושבצבא 'אנחנו נלחמים נגד הפלשתינים'. הייתה הרגשה גורפת המאפיינת את הנשאלים כישראלים תוך שהתלוננו שחשו 'אזרחים בדרגה שנייה'. הדרוזים מרגישים בנוח עם היהודים אבל תחושתם שהם נדחים על ידם.²⁵

מצב הדרוזים בישראל ממחיש אפוא 'תסמונת המיעוט' שמשאירה את הקבוצה לכודה בין זהויות והתקשרויות שונות ומנוגדות. חייבים הדרוזים לאזן את זיקותיהם עם הערבים יחד עם המחויבויות לישראל. המיעוט מתנהל בלולניות מוכשרת שמתחתיו, יש לקוות, פרושה רשת הצלה.

פוליטיקה ובחירות

בימי שחר ראשון של מדינת ישראל הצליחה מפלגת מפא"י הסוציאליסטית, היא מפלגת העבודה לתקופותיה, לצרף את תמיכתם של הדרוזים. מפא"י יכלה להציע עבודה, הקצבאות ופריווילגיות שאף מפלגה מתחרה לא עלה בידה לעשות. עבור הדרוזים הביקור ההיסטורי של בן-גוריון בג'וליס ב-1956 סימל את קבלתם על ידי המדינה. בן-גוריון, כאישיות מופת בהקמת ישראל ובהתוויית דרכה, לעולם לא ביקר באף כפר ערבי.

21. Egon Mayer, "The Druze of Bet Ja'an," *Middle East Review*, IX, 2, Winter 1976/77, p. 27.

22. ראיון עם סמי מהנא, פקיעין, 19.3.2009.

23. סאמי מהנא, "התכנית ליהוד של בוקיעה," אינטרנט,

http://www.geocities.com/islampencereleeri3/prophet_muhammad_and_his_mockers.htm?2

Feb. 12, 2007. במאמר זה מתייחס מהנא ל'יהודים פלשתינים' שחיו בהרמוניה עם תושבי הכפר הערבים. אבל כאשר הותקפו היהודים בפקיעין (על ידי ערבים) ב-1936, מתגאה סמי לספר שסבו מהנא שריף מהנא היה אחד מן התושבים (הדרוזים) שהגנו על היהודים.

24. Herbert J. Gans, "Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America," in Herbert J. Gans et. al., editors, *On the Making of Americans: Essays in Honor of David Reisman*, University of Pennsylvania Press, 1979, pp. 193–220.

25. רבאח חלבי, *אזרחים שווי חובות: זהות דרוזית והמדינה היהודית*, תל אביב, הקיבוץ המאוחד, 2006.

רק אופציות אלקטוראליות יהודיות וערביות עמדו על הפרק הפוליטי, משום שלא הייתה אף פעם מפלגה דרוזית במערכות הבחירות. הנתונים מבחירות כלליות מסוף שנות ה-60 ועד שנות ה-90 מראים את המשקל הפוליטי הרב של מפלגת העבודה בכפרים הדרוזים – דלית אל-כרמל, עוספיה, חורפיש וירכא, וגם בכפרים מעורבים בעלי אחוז ניכר של תושבים דרוזים. גם מפד"ל וגח"ל (אח"כ 'ליכוד'), ועוד רשימות, גרפו קולות של הדרוזים. לאורך השנים הללו בלטה ההזדהות של ציבור המצביעים הדרוזים עם מפלגות יהודיות/ציוניות בניגוד למגמה החזקה מאד של מצביעים ערבים, שנתנו את קולותיהם למפלגות 'ערביות', בייחוד רק"ח/חד"ש על תמורותיה השונות.

הבחירות הכלליות מפברואר 2009 מספקות תמונה מאירה של ההעדפות האלקטוראליות של הדרוזים וכאן נחלק לשלוש קטגוריות את ההצבעה בכפריהם:

1. כפרים שלמעלה מ-90 אחוז מתושביהם הם דרוזים שמצביעים רק עבור מפלגות יהודיות. כך לדוגמה בחורפיש, כסרא-סמיע, סג'ור וירכא, כאשר שלושת המפלגות 'הערביות' – חד"ש, בל"ד ו-רע"מ-תע"ל – לא מקבלות בכלל מספר קולות ראוי לציון.²⁶ העדפות המובילות היו עבודה, קדימה, ליכוד וישראל ביתנו. דפוס חד זה מוכיח את ההתחברות של הדרוזים עם היהודים והתנכרותם הגלויה מן הערבים. מעניין לציון שבירכא, המפלגות הפופולאריות ביותר היו אלה שהן ייחודיות למדי בקשת מגוון המפלגות היהודיות – ישראל ביתנו וש"ס.

2. כפרים שמצביעיהם נתנו מאט קולות למפלגות הערביות. דלית אל-כרמל ועוספיה ('עיר כרמל' כמועצה מאוחדת) ייצגו ישובים דרוזים בהם מפלגות ערביות זכו לתמיכה זניחה, בין 10-20 אחוז של סה"כ הקולות. תוצאות ההצבעה אלה קשורות ללא ספק לקולות של לא-דרוזים שגרים בכפרים שרוב התושבים דרוזים.

3. כפרים שתומכים במפלגות ערביות באופן ניכר כלשהו. בפקיעין, שם הנוצרים הם כרבע מן התושבים, התמיכה לרשימות קומוניסטיות או ערביות לאומיות היא סוג של מסורת פוליטית; כך שבין 30-35 אחוז לערך של הקולות בפקיעין ניתנו לחד"ש ובל"ד. מכאן עולה השערה מסתברת שהמצביעים הדרוזים, רוב רובם לעין ארוך, זיכו בצורה מכרעת את המפלגות היהודיות. זאת ועוד, 'ישראל ביתנו' בראשות ח"כ ליברמן הובילה בשתיים מתוך חמש הקלפיות בכפר. המפלגה כידוע קידמה סיסמת בחירות שמשכה את הבוחרים הדרוזים, בקריאה של 'בלי נאמנות, אין אזרחות', לאמור, השרות הצבאי הוא מבחן הכניסה למועדון הציבורי של הלגיטימציה הישראלית. בבית ג'אן, היכן קדימה, ש"ס, ישראל ביתנו, עבודה וליכוד ביחד קיבלו רוב מכריע של סה"כ הקולות, הוענקו כעשרים אחוז למפלגות הערביות. מועמד דרוזי מן הכפר הדרוזי הגדול הזה, סעיד נפאע, נבחר לכנסת ברשימת בל"ד, וייתכן שמידת התמיכה בו נובעת מגורמים משפחתיים/חמולתיים מלבד תמיכה רעיונית עבור האידיאולוגיה שמציגה מפלגתו.

יש קושי סטטיסטי לפענח במדויק את דפוסי הצבעה דרוזיים בכפרים מעורבים, של דרוזים וערבים, או של דרוזים, מוסלמים ונוצרים. שתי דוגמאות יכולות בכל זאת לשפוך אור על הנטיות הפוליטיות של הדרוזים. בשפרעם, שבו מחצית האוכלוסייה היא מוסלמית, הנוצרים מוערכים ב-35 אחוז והדרוזים מונים רק כ-15 אחוז בכפר, הובילו שתי המפלגות הערביות – בל"ד וחד"ש. מפלגת ישראל ביתנו התייצבה כרשימה 'הודית' החזקה ביותר, ניצחה בכמה קלפיות, והמדורג במקום 12 ברשימת המועמדים, חמד עמר, הצליח להיבחר לכנסת. במע'אר, עם מחצית התושבים דרוזים, נתנו, להערכתנו, הנוצרים והמוסלמים את חמישים אחוז של קולות הכפר לרשימות הערביות. זו המסקנה לאור העובדה, שכחמישים אחוז של סה"כ הקולות – כנראה דרוזיות – אכן ניתנו למפלגות היהודיות, שביניהן הובילה 'עבודה'. דומה שקהילות המיעוט השונות מנהלות את חייהן מופרדות על ידי גדרות עלומות של אמונה והשקפת-עולם, בעוד חיים באותו כפר.

26. נתונים עם תוצאות ההצבעה בבחירות הכלליות מן אתר האינטרנט של הכנסת www.bechirof.gov.il

בבחירות 2009, לצד הצלחה ניכרת של קדימה, מתעצמת המגמה לפיה עמדות המוצקות של ליכוד וליברמן לא רק שלא מרתיעות מצביעים דרוזים אלא מעוררות התלהבות בשם מדינה יהודית חזקה שתגביל את שאיפות הערבים וכוחות אסלאם הקיצוניים.²⁷ שלושה מתוך ארבעת הדרוזים שנבחרו לכנסת היו באופן מסוים, כעת או בעבר, שייכים לליכוד, זאת מפני שקדימה וישראל ביתנו הרו ונולדו למעשה ברחם פוליטי של הליכוד: איוב קרא (ליכוד), חמד עמר (ישראל ביתנו) ומג'לי ואהבי (קדימה). זאת ועוד, בלטה תמיכה מכפרים דרוזים ברמת הגולן, כמו במג'דל שמס, בוקעתה ומסעדה, עבור מפלגתו של אביגדור ליברמן. אם כי מספר הקולות שנזרקו לקלפי היה זעום, זכתה ישראל ביתנו במחציתם. למשל, ליברמן קיבל 37 מתוך 78 קולות בבוקעתה. עננה מדינית של אי-וודאות חופפת מעל עתיד רמת הגולן, והנה תושבים דרוזים מצהירים בריש גלי דרך הקלפי שהם רוצים להישאר בישראל.

נציין שמוקדי בחירה ערביים, בכפר, בעיירה ובעיר, מעניקים את קולותיהם כמעט באופן מוחלט לרשימות הערביות. לא היו קולות למפלגות יהודיות – בקבול, תמרה, דיר חנא וסכנין בגליל, או אום אל-פחם וכפר קרא בוואדי ערה. גם בערים ערביות כמו טייבה וקלנסווה במשולש זכו רק המפלגות הערביות. בסיכום כולל, הדרוזים מצביעים עבור היהודים, והערבים מצביעים עבור ערבים.

תמצית דפוס ההצבעה של המגזר הבדווי אינה אחידה, אבל עם מגמה לכיוון המפלגות הערביות, בייחוד רע"מ-תע"ל בנגב לטובת השקפה אסלאמית ברורה. לפיכך, המפלגות היהודיות קיבלו מספר זעום יחסית של קולות בעיר הבדווית רהט בדרום. בצפון הארץ, שיש בו מסורת יותר ניכרת של גיוס וולונטרי לצבא, קיימים סנטימנטים יותר בולטים למען המדינה. בכפרים כמו זרזיר ורומת אל-הייב, כשליש או יותר מהקולות ניתנו למפלגות יהודיות; בערב אל-ערמשה, בגליל המערבי, הבוחרים הבדווים הטילו 51.4 אחוז של פתקיהם למפלגת העבודה. אך בישובים בדווים אחרים בצפון, כמו ביר אל-מכסור וטובה-זנגריה, זכו המפלגות היהודיות במעט קולות. בנקודת הישוב הקטנה חוואליד, שבעבר העדיפו עבודה וליכוד, העניקו התושבים תמיכה רבה לחד"ש.

המקרה של שני הכפרים הצ'רקסים בישראל, שתושביהם מוסלמים אבל לא ערבים, מזדקר פוליטית באור מיוחד. בכפר כמא ובריחניה לא זוכות המפלגות הערביות באף קול. המצביעים תומכים בקשת המפלגות היהודיות, מליכוד וליברמן, קדימה ועד עבודה ומרצ. הצ'רקסים מזדהים כישראלים פטריוטים, כמו הדרוזים הם חייבים בגיוס חובה לצבא, כאשר ההשתייכות האסלאמית שלהם אינה נושאת השלכות פוליטיות.

הנתונים מהבחירות של 2009, שדומים באופן כללי עם תוצאות העבר, מציגים תמונה משכנעת היטב של הזדהות פוליטית מצד העדה הדרוזית עם ההנהגה היהודית של המדינה ועם חזונה הציוני.²⁸ ח"כ חמד עמר, נכה צה"ל, אמר בתקופת מערכת הבחירות שהדרוזים 'הם אזרחים נאמנים שמאמינים במדינה יהודית ודמוקרטית'.²⁹ הברית היהודית-דרוזית שנשענת על נטילת עול בטחון המדינה זוכה לחיזוק בגישה משותפת בזירת הפוליטיקה הלאומית.

27. רפאל ישראלי, *הערבים בישראל: הלנו אם לציוני?*, שערי תקווה, הוצאת אריאל, 2002.

28. הדרוזים והצ'רקסים מאוגדים בפורום של ראשי המועצות המקומיות בשם שתי קהילותיהם, בנפרד מהפורום הערבי של ראשי המועצות המקומיות של המגזר הערבי במדינה.

29. טולי פיקרש, "תבינו, ישראל היא ביתנו", *מקור ראשון*, 23.1.09.

סוגיות ואירועים, מתיחויות וטרוניות

לפי 'סדר ערכים ראשי', היהודים נאמנים באופן נוקב לעם ישראל, והדרוזים נאמנים בצורה חריפה לעם הדרוזי – אבל שתי הקהילות ממזגות את נאמנויותיהן בצומת הישראלי של 'סדר ערכים שני'. בצד מחשבה זו, יש רשימה ארוכה של פרשיות ומחאות שהעכירו את האווירה, הציתו מתח וגרמו התנגשויות בין רשויות המדינה והעדה הדרוזית. התמונה המלאה איננה צבועה כולה בתום ושלווה. להלן כמה סוגיות במוקד התלונות הדרוזיות.

• הפקעת אדמות

עם הקמת מדינת ישראל, בוצעה מדיניות נחושה ושיטתית של הפקעת/תפיסת אדמות, בייחוד מערבים נפקדים אבל גם מכפרים ערבים ודרוזים, לשם פיתוח והרחבה של ההתיישבות היהודית ברחבי הארץ. ישובים דרוזים נפלו קרבן וקרה שעתודות קרקע ואדמות חקלאיות אבדו לתמיד לפיתוח הכפר הדרוזי. במקרים מסוימים הגיעו מוסדות המדינה לידי פשרה עם הצד הדרוזי, ולא כך עם הצד הערבי. מקור מבעבע של חיכוך וסכסוך נגע לאדמות בית ג'אן והתרחבות אתר גן הלאומי של הר מירון; יש גם את המקרה הפרטי של אדמת אל"מ (מיל.) מזייד (יגאל) עבאס בכפר ג'ת שאותה קק"ל תובעת. במקרה כללי יותר, תושבי דלית אל-כרמל הגישו ערעור לבית המשפט ב-2008 בתקווה לבטל החלטת ממשלה להפקיע אדמות מבעלים פרטיים, במטרה לייעד שימושן להנחת צינור גז למפרץ חיפה. התושבים הדרוזים התרעמו: 'אלה האדמות שלנו', והמשיכו לטעון, 'אכפת לנו מהמדינה יותר משה אכפת ליהודים. אנו יותר נאמנים'.³⁰ המסר הוא, לדעת הדרוזים, שהמדינה רמסה ללא רחם על הזכויות של פטריויטים ישראלים. בנובמבר 2009, נפגש מנכ"ל משרד ראש הממשלה עם בעלי הקרקע כדי להגיע לסיום הסכסוך.

• הקצבאות לשלטון המקומי

הדרישה הדרוזית המתמדת לשוויון עם היהודים נוגעת בעיקר למענקי תקציבים לרשויות השלטון המקומי, כלומר, המועצות המקומיות שמנהלות את ענייני הישובים. פעמים בעבר, כמו ב-1977 ו-1987, החליטו ממשלות ישראל להשוות את הקצבאות לאוכלוסיה הדרוזית. אבל רק עם ראש הממשלה יצחק רבין ב-1994 אכן מומשה מדיניות זו במסגרת תכנית חומש שלמעשה נתנה העדפה לעדת הדרוזים ברוח של 'אפליה מתקנת'.³¹ עד שנת 1999, קיבלו המועצות הדרוזיות פי שתיים של מענקי תקציב לנפש משקיבלו המועצות היהודיות. לאחר-מכן, לאור מצוקת המצב הדוחק, שוב שטחו הדרוזים בקשות על הצורך בסיוע ממשלתי מיוחד בצורה של 'מענקי איזון'. נטען לאורך שנים שמשרד הפנים אינו מבצע מדיניות שוויונית כאשר, לדוגמה, העיירה שלומי קיבלה סכום של 40 מיליון שקל לעומת רק 21 מיליון שקל לפקיעין – למרות שלשני הישובים אותו מספר תושבים. בחודש יוני 2009 קיבל ראש הממשלה בנימין נתניהו משלחת של מנהיגי העדה כדי להבטיחם שהוא מחויב לספק את הסיוע הנדרש לפיתוח המגזר הדרוזי. הוא הוסיף שייעשה מאמץ עילאי 'לסייע לאחינו, שהם באמת אחינו'.³²

• המצב החברתי-כלכלי

מרכיב קבוע בדברי המחאה הדרוזים מתייחס לרמת החיים החברתיים וכלכליים בקהילתם ועל הצורך לשפרה. ברשימת התלונות מופיעים הסטנדרטים הנמוכים במערכת החינוך, חוסר במבני שיכון, העדר מפעלי תעשייה לתעסוקה, הצורך בהכשרה מקצועית, ועל אחוזים מבני העדה שחיים מתחת לקו העוני. החייל

30. תכנית טלוויזיה ערוץ 2, 'רפיק חלבי בשטח', יום ו', 14.11.08.

31. טל שחר, תקצוב ממשלתי של רשויות מקומיות: האם קיימת הפליה של הרשויות הלא יהודיות?, מכללת עמק יזרעאל, מרץ 2004, במיוחד ע' 5, טבלה 2. גם על בסיס ראיונות שהוזכרו לעיל עם אמל נאסר אל-דין וסלים סעידה.

32. כמה מן המרואיינים הדרוזים האשימו את העבודה הבלתי מספקת של ח"כים דרוזים בזירה הפרלמנטאריה והפוליטית, על כישלונם להשיג תקצוב נחוץ מן הממשלה בשביל מועצות דרוזיות ופיתוח הכפר.

הדרוזי חוזר הביתה אחרי שהגן על המדינה למציאות של מצוקות מקומיות, ללא דיור ותעסוקה מתאימים. מאבקי החיים שלו יחלו מן הנקודה הזאת.

• דיכוי פוליטי

יש קולות מקרב העדה, כמו המשורר סמיח אל-קאסם והפוליטיקאי סעיד נפאע, שמבטאים עוינות אידיאולוגית לציונות ולמדיניותה של המדינה היהודית. עולה ההאשמה שישראל היא מדינה גזענית, שמפעילה קו אפליה נגד לא-יהודים הערבים (כולל הדרוזים) בארץ. חלק מביקורת זו מתייחס לגיוס חובה שמשעבד את הדרוזים להילחם ואף למות עבור מאבק לאומי שאין להם שייכות אליו.³³ רוח ההתנגדות לישראל מציבה את הדרוזים כשותפים למאבק הלאומי הפלשתיני והערבי בכלל, ללא חופש ביטוי הולם ורחב.³⁴ ח"כ נפאע מטעם בל"ד ארגן ביקור לסוריה ב-2007 עבור דרוזים, במיוחד הדתיים בעלי המצנפת הלבנה, כדי לחדש קשר ישיר עם בני העדה מעבר לגבול בסוריה. במהלך הביקור, נטען בסוף 2009 על ידי היועץ המשפטי לממשלת ישראל, נפגש ח"כ נפאע בדמשק עם סוכנים זרים כמו סגן מזכ"ל החזית העממית לשחרור פלשתיין וביקר גם במשרדו של מזכ"ל חמא"ס חאלד משעל. ביקורים כאלה הם הפרה של החוק הישראלי שאוסר מגע בלתי מורשה עם מדינת-אויב. בשוכם לישראל, קרה וחברי המשלחת הדרוזית עמדו מול חקירה משטרתית, לבושתם וזעמם. לטענתם, מוסלמים נוסעים למכה במצוות החג' למרות שערב הסעודית היא בוודאי מדינת-אויב של ישראל, ועם שוכם הם, לפי הידוע, לא מוזמנים לחקירה כלשהי.

*

היו גם אירועים לא מעטים שזרעו מבוכה ומתח, והשאירו טעם מר בפי היהודים והדרוזים כאחד. כתוצאה מתחושת הכוח לא נרתעו דרוזים ממצבי עימות. אבל נתחיל עם סיפור עצוב וטרגי במיוחד.

• מדחת יוסוף. בחור בן-19 מבית ג'אן שירת במג"ב והוצב עם צוותו בקבר יוסף בשכם. אינתיפאדת אל-אקצה, שפרץ בירושלים בסוף חודש ספטמבר 2000, התפשט עד לשכם, ומדחת נורה ע"י ההמון הפלשתיני שצר על מתחם הקבר בראשון לאוקטובר. הוא נפצע, החל מדמם, ובסוף חמש שעות, בלי שנשלח כוח צבאי לחלץ אותו לטיפול, מת במקום. הצבא עמד בצד וניהל מגע עם הרשויות הפלשתינים כדי לארגן פעולת חילוץ, אך לשווא. בבית המשפחה הוקדשה פינת זיכרון עם תמונתו של מדחת, עם מדיו הצבאיים ונשקו האישי.³⁵

• מע'אר. בפברואר 2005 הופצו שמועות, שנוצרים בכפר המעורב הזה תלו תמונות באינטרנט של בנות דרוזיות. התאספו מאות בחורים מבני העדה במטרה לנקום את הבושה, ותקפו בתי עסק נוצריים, זרעו אנדרלמוסיה, שהביאו נוצרים למלט את נפשם החוצה. לדרוזים, שאחוזם באוכלוסיית הכפר במגמת ירידה, חשים פגועים כיוון שהנוצרים נהנים מסטנדרטים גבוהים מהם בחינוך ובהכנסה, ובלי לקיים שרות צבאי. לא בוצעו מעצרים ולא הוגשו כתבי אישום נגד הדרוזים על התקפות נגד שכניהם. אירועי מע'אר המחישו שיש לדרוזים מעמד מיוחד במדינה, מעל לחוק, נראה.

33. סקר שנערך באפריל 2009 אצל מדגם של הציבור הדרוזי ע"י שני חוקרים מאוניברסיטת חיפה טען, ששני-שליש מתנגד לחוק גיוס חובה. בעת ובעונה אחת עלה, שאחוז דומה סבור שהשתלבותם של בני העדה בתפקידים בכירים במדינה, בצבא ובענפי ממשלה, פועלת כהשפעה חיובית על יחסם של הדרוזים כלפי המדינה. אגב כך אפשר להעיר, שהאחוז הגבוה של מתגייסים דרוזים מעלה שאלה ותהייה לגבי דיוק ממצאי הסקר. קובי מנדל, "סקר: רוב הדרוזים נגד גיוס חובה לצה"ל", וואלה חדשות, 7.4.2009, <http://news.walla.co.il/?w=/1465700/@@item/printer>

34. סמיח אל-קאסם, 'הממשלה וההר שלנו' [ערבית], קוליאט אל-גליל, 20.3.09.

35. פעמיים ביקרתי את משפחת יוסוף בבית ג'אן ושמעתי מפייה את האירוע בשכם שהסתיים עם מותו של מדחת. לא הממשלה ולא הצבא לקחו אחריות או הודו על טעות בניהול העניינים.

• פקיעין. באוקטובר 2007 חברו כמה נסיבות כדי לייצר תבערה דתית מקומית שנסתיימה עם התקפות אלימות נגד כמה תושבים יהודים ושוטרי ישראל. היסטורית, חיו יהודים בפקיעין דורי דורות, אך נטרקנה מיהודיה בזמן הפרעות של הערבים בשנים 39–1936, למעט משפחה יהודית אחת ובודדה שנותרה במקום.³⁶ לאחרונה היו מאמצים על ידי יהודים רדיקאלים, לחדש את הישוב היהודי בסגנון של 'יהוד' פקיעין, והדבר עורר זעם ואף עלבון בקרב הדרוזים בכפר כאילו יושלו מנכסיהם. מקור נוסף למתיחות שנוצרה בא מכיוון המושב היהודי הסמוך, 'פקיעין חדשה', והצבת אנטנות סלולארית שנחשדות בהפצת גלים רדיואקטיביים שמסכנים את בריאות הציבור. סיבת-רקע אחרת, ואף זו שהציתה אש ההתנגשויות, הייתה כוונת המשטרה וניסיונה לעצור דרוזים שנחשדו בפגיעה באנטנות. ואז נכנס לכפר כוח משטרה גדול כמו "לכבוש" אותו, בהתגרות חזיתית ומפחידה. ב-30 לאוקטובר, צעדו בתגובה צעירים דרוזים ברחובות הכפר, הבעירו בתים של יהודים, סיכנו את חייהם, וכתוצאה מכך באו כוחות משטרה גדולים לעצור את ההשתוללות. בעימותים שנוצרו נפצעו 27 שוטרים, 10 תושבים מקומיים ושני אנשי מד"א. ראש המועצה לשעבר, סלאח חיר, הסביר את ההתפרצות כך: 'שהנוער ששב מהצבא, ואינו כבר מתעניין בדת הדרוזית. הם מתקרבים לבל"ד ועוד מפלגות ערביות רדיקאליות'.³⁷ כמו במע'אר לא הוגש אישום נגד אף דרוזי על מה שאירע בפקיעין. המדינה נסוגה מלהתעמת עם אזרחיה הדרוזים הלואליים.

• דרוזי הגולן. בפברואר 2009 נעצרו שני דרוזים מרמת הגולן באשמת ריגול במתן מידע בעל חשיבות ביטחונית על הצבא הישראלי לשלטונות סוריה. השניים, נג'יב פרחת ויוסף שמס, קיבלו עונשים של שלוש וארבע שנים, בהתאמה. ברמת הגולן חיים כ-18,000 יהודים לצד כ-20,000 דרוזים. חוק הגולן מ-1980 מיישם המשפט והמינהל של מדינת ישראל, ועם זה, ערפול מדיני ממושך גרם לרוב בני העדה בגולן שלא לקבל אזרחות ישראלית.³⁸ מעבר להיבט המדיני שוררת אווירה שלווה ביחסים שבין יהודים ודרוזים בגולן.

• שפרעם. ביוני ב-2009, התפשטו שמועות שבאינטרנט עלו דברי בלע וגינויים כלפי השיח' הדרוזי הראשי מאוּפאק טריף ושל סבו הנערץ שיח' אמין טריף. התקפות של דרוזים כלפי נוצרים לא איחרו לבוא, בערו מכוניות, ניזוקו חנויות ובתים, התכתשו קשות צעירים דרוזים ונוצרים. בסוף האירוע נמצאו ארבעה שוטרים פצועים במהלך ניסיונותיהם להשתיק את המצב ולהחזיר את השלום על כנו. לפי הידוע, הדרוזים הם שיזמו את מעשי האלימות וההרס. רק שאלת ההתגרות נותרה לחקירת המשטרה. כמו במע'אר ופקיעין, כך בשפרעם אף דרוזי לא הואשם ולא נענש על הפרות החוק והסדר בכפר.

• עוספיה. בספטמבר 2009, תקפו דרוזים מן הכפר את תחנת המשטרה הבלתי מאוישת במחאה על מעצרים של שני אנשי דת בבית ג'אן. השחתת רכוש המדינה וסמל של הריבונות הישראלית המחישה את התעוזה והמיליטנטיות של בני העדה. מבין ערכי הקודש הראשיים של הדרוזים יש כבוד לדת, כבוד לנשים ולאדמה שלהם. כחזרה על תקדימים, אין מידע על מעצרים ואין אישומים לפורעי חוק הדרוזים.

36. מרגלית זינאטי, התושבת היהודיה השורדת בפקיעין, היא עמוד זיכרון חי לרצף הנוכחות היהודית בגליל מימי בית שני. היא שומרת על בית הכנסת בפקיעין שיסודותיו מהתקופה ההיא. ראה ספרה של רבקה אלפר, *אנשי פקיעין*, תל אביב, עם עובד, 2004.

37. Ezra Halevi, "Photo Feature: The Conflicted Kabbalistic City of Peki'in," *Arutz Sheva*, Israel National News.com, Nov. 13, 2007.

38. סלמאן אבו-סלאח ממג'דל שמס יסד 'מועדון דרוזי ציוני' בגולן בשנות ה-70 והטיף כבר אז, לפני חקיקת חוק הגולן, לבקש אזרחות ישראלית. חברו איומים סוריים ופחדים דרוזיים לסכל את העניין, ומבין אלה שכן זכו לאזרחות היו שוויתרו עליה אחר-כך. המבחן בפתח הוא ביחס לישראל ומידת הנחישות המדינית כלפי סוגיית הגולן. על התקופה המוקדמת יותר כתב Yosef Goell, "A Question of Loyalty," *The Jerusalem Post*, Feb. 15, 1985.

בסיכומם של דברים, ממלאים תסכולים ותלונות, אלימות והתנגשויות, את רשות הרבים ביחס למגזר הדרוזי. לצד הדרישה לשוויון, לפי העיקרון וההיגיון של 'זכויות שוות, חובות שוות', יש את הצורך הבסיסי לכבד את המדינה, חוקיה ומוסדותיה. ייתכן ויש הבנה שבשתיקה, שכל סוגיה לא תגלוש מעבר לקו אדום הסביר, ולבסוף תיפתר איכשהו.

בין המגויסים הצעירים שסיימו בהצלחה ביוני 2009 את קורס טייס בחיל האוויר היה צוער דרוזי מחורפיש. פני הוריו, משפחתו ואנשי דת מן העדה, קרנו מן היציע, יחד עם משפחותיהם של שאר הטייסים הצעירים, בישבם בטקס מתן כנפי טייס. הנשיא פרס ושר הביטחון ברק ציינו במיוחד בדבריהם ושיבחו בפרט את הטייס הדרוזי ועדתו. לויאליות, השתלבות והזדמנות ביססו את מקומם של הדרוזים בישראל, על אף עניינים טורדניים חולפים פה ושם. והצלחת הדרוזים, כמו השתלבותם והעפלתם במסגרת הצבא, מצאה ביטוי בתחומי חיים באזרחות גם כן, באקדמיה, עסקים, מדע ודיפלומטיה.³⁹ הדרוזים כחלק של מרקם החיים והעשייה במדינה, זו מציאות שהולכת ומתרחבת לעין כל.

דיון

הדרוזים, תוך נאמנות לזהותם ולעוגן האותנטי של תרבותם במסגרת עולם המשמעויות שלהם, משכילים לשמר את מקומם בחברה הישראלית, המשתנה והמפריטה. העדה למודת ההתנסויות מייצרת את עצמיותה 'במארגי משמעות', ומפעילה, כפי שדן בסוגיה כזו הסוציולוג מקס וובר, סוג של מרחב 'תרבות מתקשרת'.⁴⁰ כול בני הקבוצה מבינים אחד את השני, מתייחסים לאירועים עם אותה הרגשה, ומגיבים ביחד מול איום או רגע של שמחה. לאחר השגת מכלול נכבד של זכויות קבוצתיות מהמדינה, ומידה ניכרת של הבדלה תרבותית ופוליטית מהערבים, עומדים הדרוזים מול שאלות הנוגעות למרקם החיים, מעמד האישה ומסורת הכפר, וגם מול רוחות של המודרנה – חינוך, מדיה ודימוים, עיור, פוליטיזציה – שמציבות אתגרים בדרכם בארץ.⁴¹

ישנה תזה שמניחה את מעשה 'המצאת האחר' כסוג של הנדוס סוציולוגי שנועד לפרק את הזהות של הזולת והמרתו באחרת.⁴² ככל שנציין שהזהות הערבית של הדרוזים נכפתה עליהם בעבר כמעשה חיצוני, תהא תכליתו של המאמץ הישראלי לפרק את זהותם הערבית, עד כמה שהיא קיימת, בדרך להמציא (מחדש) את הקהילה כדרוזית צרופה. כמו שסלמאן עאמר, מורה לשפה הערבית מפקיעין, התבטא בסוגית הזהות: 'אני דרוזי וישראלי'. והוסיף: 'אין לי בעיה עם המדינה היהודית בתנאי שאנחנו [הדרוזים] נהנים מחופש דתי'.⁴³ אין בדימוי עצמי זה שום רבב של ערביות.

39. רדה מנצור, "הגיבורים הסודיים של העדה הדרוזית", וואלה חדשות אינטרנט, 11.10.09.

40. Jurgen Habermas, *The Theory of Communicative Action*, Volume I, Boston: Beacon Press, 1984, Section II, 3.

41. Lina M. Kassem, *The Construction of Druze Ethnicity: Druze in Israel between State Policy and Palestinian Arab Nationalism*, Ph.D. Dissertation, University of Cincinnati, 2005.

42. Peggy Kamuf, ed., *A Derrida Reader: Between the Blinds*, New York: Columbia University Press, 1991, from "Psyche: Inventions of the Others," pp. 200–220.

43. שיחה עם סלמאן עאמר, פקיעין, 16.3.09. נכון, שלא מעט דרוזים יאמרו שהם 'ערבים' ואפשר רק לתהות על מידת הכנות. במסגרות צבאיות-ביטחוניות בישראל, הרושם הברור הוא שהדרוזים חשים ריחוק מן הערבים ומכאן, אוהבים את מדינת ישראל שנלחמת בערבים. שהרי היהודים נתנו לדרוזים ההזדמנות לנקום בערבים אחרי מאות שנים של השפלה ורדיפות מצד המוסלמים. הדרוזים מחזיקים בגאווה בכלי נשק צה"ליים – נגד הערבים. בנוגע לאסלאם, למרות שהדרוזים הזהירים לא יביעו את דעתם בגלוי, דומה והנביא מוחמד והעיר מכה לא זוכים לציוני מוסר גבוהים לפי הערכת הדרוזים.

44. Charles Taylor, "The Politics of Recognition," in David Theo Goldberg, ed., *Multiculturalism: A Critical Reader*, Oxford: Blackwell, 1994, pp. 75–106, שדן בדיאלוג בין-תרבותי וזכויות קולקטיביות.

מן ראוי להדגיש את עוצמת הלכידות של העדה הדרוזית, את 'הסולידריות השבטית', או לפי המינוח בשימוש של ההיסטוריון אבן ח'לדון את רוח העסבייה ששורה על הדרוזים. האתוס הדתי של אחווה הוא בין הערכים האצילים ביותר במורשת הדרוזית. זו קהילת-דם אורגנית. הדרוזים בישראל שומרים על תודעה של מחויבות קבוצתית כמו מהתקופה של טרום-המדינה, וזהו דבר-נאמנות לערכים מסורתיים של אחדות העדה, יותר מאשר נאמנות לערכים רציונאליים של לויאליות למדינה. לא פעם צף מתח בנטיית הדרוזים, בנסיבות של פגיעה בעדה, להפר חוק כדי לקבוע אינטרסים קהילתיים עליונים.

ובכן, בו בעת שהדרוזים יפרו את החוק בישראל לטובת קהילתם, הם גם ילחמו ללא היסוס ובגבורה עילאית נגד דרוזים בשורות צבא של מדינת-אויב של ישראל. אמנם ההתחייבויות של לויאליות עדתית 'טרנס-מדינתית' חזקות מאד, עם אחים בסוריה, לבנון וירדן, וזהו מבחן הקיום של עצם מהות העדה. אבל כאשר קשרי המלחמה מוצאים דרוזים ישראלים מתעמתים עם דרוזים סורים, כל קהילה תעמוד בצד צבא מדינתו שלו. כי אז ימלאו הדרוזים בישראל את חובתם האזרחית, צבאית ופטריוטית ללא סייג. הם ישראלים וישראל ארצם. הדרוזים משרתים עדה ומדינה בחדא מחתא – במכה אחת.

לאמתו של דבר, אין לדרוזים פרויקט לאומי-מדיני משלהם. ההיסטוריה גזרה עליהם את משימת הקיום של העדה ללא שאיפות לעצמאות וריבונות. וכל זאת כאשר הם ישובים בכפריהם בראשי הרים, בהרחקת אויבים, ועד בוא יום הדין המיוחל לשומרי אמונתם.

מכאן שישראל היא הפרויקט של הדרוזים בארץ. בהגנה על המדינה הם מבטיחים את ביטחון העדה השבטית שלהם. ובחיים ביחד עם היהודים, בתוך חברה ישראלית רבת-תרבויות, יכולים הדרוזים לנהל דו-שיח עם אחרים מבלי לסכן את זהותם כמיעוט.⁴⁴ סוג של חיים ביחד כי חיים בנפרד, בדברי קרלטון קון. הדרוזים משולבים היטב במרחב הציבורי כאשר הם חווים חוויה של פיצול תרבותי, בתוך וביחס אל קהילות תרבותיות שונות – דרוזית, יהודית, ערבית. הסוציולוג פיטר ברגר הציע שאדם העובר התנסות של ניידות מעין זו יכול לאבד את 'הביטחון האונטולוגי שלו'. שיווי המשקל והביטחון העצמי הקיומי שלו עלול להתערער.⁴⁵

המרקם התרבותי המתגורר הזה מחייב את הדרוזים להחזיק חזק בזהותם: שהם מיוחדים ושונים, מבודדים אך מחוברים. נוכח עומס הדרישות המוטלות על העדה, דומה ששרות צבאי מעניק במיוחד את העוגן לזהות הדרוזים, כדי להפגין את הגבריות המסורתית שלהם, בהבטחת עליונותם מול הערבים, במתן הגנה לעדה ובסיפוק הבסיס המוסרי לדרישה לשוויון מול המדינה היהודית. אם הדרוזים היו מפסיקים לשרת בצה"ל, עלול הדבר לגרום לזעזוע תרבותי שיסב נזק לדימוי-העצמי של העדה בישראל.

זאת ועוד. מבנה היחסים של הדרוזים עם הערבים ירוסק ויפול, קרוב לוודאי, אם הדרוזים היו מחליטים לנטוש את השדה הצבאי. שני הצדדים זוכרים היטב את ההתרחשויות ב-1948 כאשר, כפי שציין זאת אמל נסר אל-דין: "אנחנו בחרנו להילחם לצד the underdog היהודי".⁴⁶ והוסיף: "משך המנדט [הבריטי] ולפני-כן, תמיד נרדפנו על ידי המוסלמים".⁴⁷ עשרות שנים לאחר שהצטרפו הדרוזים במשימה להגן על המדינה, רטן נסר אל-דין שחלילה למדינה להתייחס אליו – דלית אל-כרמל (כפר דרוזי) – 'כאילו הוא אום אל-פחם' (עיר

45. דיון בנושא נמצא אצל מנחם מאוטנר, אבי שגיא ורונן שמיר, עורכים, רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, תל אביב: רמות, 1998, חלק על 'רב-תרבותיות בישראל', עמ' 67-76.

46. "Amel Nasser Al-Din: 'Israeli Druze Will Remain Loyal'," *Counterpoint* (Israel), March 1985, p. 4.

47. ראיון שהוזכר לעיל עם אמל נסר אל-דין, 12.3.09.

ערבית). הוא התרעם מתוך תסכול שישראל לא מעיזה לומר מה שהיא צריכה לומר, שלדרוזים מגיע יותר ממה שמגיע לערבים, בתמיכה ממשלתית ושירותים לרוחב ולאורך רווחת התושבים. מניין 359 חללי העדה דרוזים, מלפני קום המדינה ומאז, הם עדות ניצחת לפטריוטיות והמחיר ששילמה קבוצה קטנה אמיצת-הלב זו בישראל. איש התעשייה והפילנתרופיה סמי עופר, עקב ביקור בדלית אל-כרמל ב'ד לבנים' – אתר הזיכרון לנופלים מקרב חיילי העדה הדרוזית – החליט לאחרונה לתרום מיליון וחצי שקלים למשפחות שכולות מקרב העדה וגם לכבד את זכרם של חיילים דרוזים שנפלו במערכות ישראל.⁴⁸

לוויה של חלל דרוזי צה"לי: ארון עטוף בדגל הלאום כחול-ולבן, קצינים וחיילים דרוזים ויהודים במדים, יחד עם בני המשפחה השכולה, ואנשי דת ותושבי הכפר, עומדים כולם מסביב. אווירה של כובד-ראש ועצב, וגם תחושת אחווה, ממלאות את המקום. אין ספק שההקרבה של הדרוזים למען ישראל מייצרת סוג של קדושה ביחס 'לברית הדמים' הכורכת הצדדים לכדי גוש אנושי מוצק אחד. אבל פרשה ציבורית זו או אחרת עלולה לכפור ולחלל חזיון הזה ולהטיל ספק בכדאיות ההקרבה. לכן, זו דרישה צודקת מעין כמוה שישראל צריכה להפעיל מדיניות מתקנת ולסגור פערים בין הקהילה היהודית והמגזר הדרוזי.⁴⁹

הסוגיה הצבאית אכן סוכמה בין הצדדים מראשית קום מדינת ישראל, ונראה שהדרוזים אינם יכולים לחזור בהם מההחלטה וההימור של 1948. האסלאם בז' לדת הדרוזים, הלאומיות הפלשתינית חושדת מהם, והערביות כמכלול תרבותי-לאומי משתיקה ומטמיעה אותם. ביטחון העדה מחייב חיבור עם היהודים והמדינה.

היהודים והדרוזים יודעים נקודות מפגש אין ספור. ככל שצעירים דרוזים נתפסים לשעמום וחשים בכפריהם שחסר מרחב חיים ופעילות, הם צופים החוצה לעבר הזדמנויות והנאות בתל-אביב ואילת, ולא בטייבה או תמרה, בסביבה יהודית ולא ערבית. וכאשר סטודנטים יהודים מחפשים דוור זמני ולא יקר בסביבת חיפה, הם שוכרים חדר בעוספיה אצל הדרוזים ולא אצל מוסלמים בעכו.

במהלך 'השיח הישראלי', שמעלה על נס הגיוון עם מטרת האחדות, מתגלה פרדוקס יאה. עיקרון הלאומיות היהודית התמזג והתרחב מאז 1948 למציאות פוליטית שמכילה קבוצות שונות, לא רק יהודים. אפשר לאמוד את קשת הַנְרִיאצִיּוֹת של מקומם של הדרוזים בישראל על קו בין 'השתלבות-התנכרות', באמצעות פרמטרים של השתלבות (אזרחות, מעורבות חברתית, שרות צבאי) מול גורמי התנכרות (העדר שוויון מלא, בידול לשוני-תרבותי); ואז להעריך את המגמות על רצף השתלבות בישראל והתנכרות ממנה. חקירה כזאת תועיל מאד אם תבודד את הדעות הרווחות בקרב הצעירים הדרוזים כדי לחזות את פני העתיד. ונוסיף לכך מדד אחר בבדיקת מקומם של הדרוזים בדירוג של קרבה וריחוק ביחס ליהודים ומוסלמים בישראל. הם קרובים ליהודים מבחינה מיתולוגיה ומדינית, אך קרובים לערבים לשונית ותרבותית. הדרוזים חיים מול כולם, אך ביסוד עניינם רווח רצון עז שלא לפגום בתחושת הזהות המסתגרת של בני העדה.⁵⁰

ההופעה ההיסטורית של הדרוזים ודתם, לאחר היהדות, הנצרות והאסלאם וחבר מאמיניהם, חייבה את בני העדה לגבש רצון של ברזל מול העוינות והאיבה של הדתות הוותיקות, במיוחד האסלאם. יש פתגם דרוזי עממי מלבנון שתופס את מטען השנאה שאורב לדרוזים, ותגובתם בהטלת קללות לעבר סונים, שיעים,

48. Greer Fay Cashman, "Grapevine: Paying a Debt to the Druse," *The Jerusalem Post*, March 3, 2009.

49. נעים עריידי, "הטעויות שנעשו כלפי עדה נאמנה", *האומה*, מס' 169, סתיו תשס"ח/2007, עמ' 117-120.

50. אגב כך דווח בקיץ 2009 שמוסלמים מן הגליל מתכוונים להגיע לכפר חורפיש בדרישה שקבר סבלאן שייד לוקף המוסלמי. הדרוזים רואים במקום אתר קדוש שלהם בלבד, והרבה לפני 1948. לא מפתיע שהם הזהירו את המוסלמים בל יעזו לבקר במקום. הריב הדתי בין הדרוזים והמוסלמים לא תם, והיהודים תומכים בצד הדרוזי כפי שהתפתחו היחסים בין היהודים והדרוזים מאז קום המדינה, ואף לפניכן.

נוצרים ויהודים, בסדר חמור יורד.⁵¹ העולם שבו חיים הדרוזים מלא וגדוש באויבים. אבל המציאות היא לא בצבעי שחור-לבן אלא בעלת ניואנסים וגוונים. היהודים, אם כי לא היוו אף פעם איום פיזי, עדיין בהגדרת 'האחר'. וכמו שהיהודים מאמינים בתפישה של 'עם הנבחר', כך סבורים הדרוזים על עצמם וגורלם הסגולי. ואמנם שני העמים מקושרים בעבותות חזקות זה עם זה, באמונה, באזרחות ובפטריוטיות, הם בכל זאת עומדים על מסלולים שהם גם משולבים וגם נפרדים, תולדה של העבר ועם צפייה לעבר העתיד.

51. Judith P. Harik, "Perceptions of Community and State among Lebanon's Druze Youth," *Middle East Journal*, 47, 1, Winter 1993, p. 56. אתר. עם שאר. 56. פתגם זה, יש להדגיש, לא קובע שהדרוזים בלבנון אינם מנהלים למעשה יחסי שותפות והבנה עם שאר העדות בלבנון.